

Kriza János. Az álomlátó fin. Székely népmesék. Izbrala in uredila Kovács Ágnes. Risbe Kató Lukáts. Budapest 1961.

Zgodba o nastanku te zbirke je tudi kar pravljicična, čeprav docela v slogu civilizacije 20. stoletja, zato jo po uredničnih besedah v eseju o Krizi kratko obnovimo, saj se ponavlja v raznih oblikah povsod. Leta 1949 je vratar v poslopju Madžarske akademije znanosti opazil, da nosijo delavci, ki so obnavljali zgradbo, cele košare zaprašenih rokopisov iz kleti in kurijo z njimi kotel, v katerem so topili asfalt. Toda vratar je imel toliko čuta za znanost, ki se goji v isti hiši, da je takoj stekel v rokopisno zbirko Akademije in povedal svoje dognanje. Takoj so spoznali, da so v kleti med podiranjem sten našli že 65 let izgubljeno rokopisno zapuščino Kisfaludyjeve družbe. (Pravljica ne pove, koliko košar so že pokurili...) Sele z večletnim sušenjem in snaženjem so rešili papirje ter jih uredili. Tedaj so šele spoznali, da je desetina rešenega gradivo o ljudskem pesništvu, ki ga je nabral János Kriza.

Kriza (erdeljski grškokatoliški škof) je 1863 izdal v Kolozsváru (Cluj) pod naslovom Vadrózsák (Divje rože) zbirko sékeljskih ljudskih balad in pravljic, ki jih imajo za klasično delo te vrste med Madžari. Štirikrat so jo ponatisnili. Zbiral je s svojimi zaupniki že od 1843. Drugega zvezka ni mogel izdati, rokopis pa je prišel v Akademijo, končno z drugimi rokopisi v njeno klet... Nekaj je pogorelo, nekaj sta uničili prah in plesen.

Kriza je pomagalo več zbiralcev. Med njimi sta dva izbrala nekaj dobrih pravljicarjev, za katerimi sta zapisovala pravljice v pristni ljudski obliki. Kriza je celo vračal pravljice, ki so jih neki zapisovalci po svoje prirejali, sposobnejšim, da so jih še enkrat zapisali v pristni obliki. Zato so pravljice v Krizovi zbirki, čeprav s splošno znanimi motivi, veren izraz in odraz mišljenja ter čustvovanja Székelyev (izg. Sékejev), ene najbolj starinskih, samosvojih etničnih madžarskih skupin, ki živi na Erdeljskem (Sedmograškem). Njihovo ozadje so tamkajšnji snežniki in gozdovi, njihovi junaki govore in mislijo kot tamkajšnji kmetje in pastirji, drvarji. Székelye štejejo med take prebivalce Madžarske, ki imajo odličan čut za lep jezik in najlepše pravljice so bile zapisane prav pri njih.

Obravnavano knjigo je uredila in ji napisala spremni članek odlična poznavalka madžarskih pravljic, Agnes Kovács. Knjiga je namenjena otrokom (izdana za mednarodni otroški dan 1961), lepo ilustrirana, vendar pa ohranja vse jezikovne in slogovne značilnosti zapisov, zato ji je dodan tudi slovarček narečnih izrazov. Žavoljo vsega povedanega pa ima splošno znanstveno in slovstveno vrednost za madžarsko kulturo.

Vilko Novak

Tóth János. Népi építészetiünk hagyományai. Budapest 1961, str. 258.

Tóth János, vodja oddelka za varstvo spomenikov v ministrstvu za gradnje, je avtor več spisov, ki se večkrat dotikajo tudi slovenskih pokrajin. Med njimi so posebno: Igy épít a vasi nép (najprej v Vasi szemle 1958—59 v Szombathelyu, ki jo je urejeval naš rojak Avgust Pavel, s katerim je Tóth mnogo sodeloval in popotoval tudi po Prekmurju); — A falusi épületek fejlődése a nyugati végeken (v Pavlovi reviji Dunántúli szemle 1940) in A magyar falu építőművészete (Szombathely 1945). Medtem ko v prvih dveh spisih obravnava Tóth ljudsko stavbarstvo v Železni županiji in na madžarskem zahodu, ki mu je kot rojaku najbližji, v zadnjem krajšem delu Stavbena umetnost madžarske vasi zajema vso Madžarsko. In to delo je nekaj zametek tu obravnavane lepe knjige *Izročila našega ljudskega stavbarstva*.

Naravnost krasotno opremljena knjiga že po zunanosti odraža avtorjevo veliko ljubezen do snovi in poudarja splošno kulturno ter posebej estetsko vrednost ljudskih stavb. Besedilo je natisnjeno z nežnimi črkami v dveh stolpcih na krednem papirju, podobe pa se prelivajo večkrat čez celo stran bodi spodaj ali zgoraj, manjše objemajo besedilo diagonalno, drugod poživljajo tekst drobne

risbe, vmes pa je več barvnih tabel s posebno izrazitimi primeri slikovnih motivov. Število 362 podob na 216 straneh dovolj pove, kako obilno in učinkovito je delo ilustrirano. Francoski povzetek približuje delo tudi madžarščine nevesčim. Naj tu enkrat javno zapišem, da je neogibna škoda ne le za našo stroko, temveč za vse domoznanske vede pri nas, da skoro nihče ne more z najnim znanjem madžarščine dopoljevati svojega obzora bodisi s poznavanjem del, ki so zvezana z nami, bodisi z vzornimi drugimi madžarskimi deli. Neumljiva lahkomišelnost naših za to poklicanih ustanov je, da niso storile niti enega koraka z namenom, da bi si zagotovili med znanstvenim naraščanjem v vsaki stroki vsaj po enega poznavalca jezika enega izmed naših sosedov! Kje na svetu (vsaj v Evropi) je še tak kričec primer?!

V uvodu je pisatelj strnil po nekaterih načelnih ugotovitvah o značaju izročila ljudskega stavbarstva razvoj dosedanega teoretičnega raziskovanja ljudske stanovanjske kulture in stavbarstva na bivšem Ogrskem od Slovaka Matije Béla in Ivana Čaploviča (s katerim je sodeloval naš Jožef Košič) preko Huszke, Hermanna do Bátkyja, Györffyja, Cs. Sebesténa in Viskyja. Poleg teh in še drugih so tudi mnogi stavbeniki premerili ter opisovali številne stavbe. Tudi višja stavbnoobratna šola v Budimpešti je v letih 1918—1925 premerila stavbe v celih pokrajinah. (In pri nas?!) Pri tem delu sodeluje v zadnjih desetletjih tudi društvo stavbenikov, razne načrtovalne pisarne, po vojni pa vodi to delo — poleg ostalih etnoloških ustanov — omenjeni oddelek za varstvo spomenikov z izrednim uspehom. V drugem delu uvoda podaja avtor sestavni načrt dela.

Prvo, najboljše poglavje dela (str. 7—150) podaja kratek zgodovinski razvoj vaških naselij, hiš z njih opremo, gospodarskih in sakralnih stavb. Pri tem pisatelj jedrnat označuje pokrajino, gospodarstvo in družbo, naselitev in podobo naselij — vse ponazorjeno s številnimi tlorisi, slikami ulic, vaških delov — ter razvoj vaških stavb v prvi dobi po naselitvi v današnji domovini, za kar je v zadnjem času arheologija odkrila mnogo gradiva. Posebno skrb posveča avtor že tu umetnostnemu značaju najstarejših stavb ter njih zvezi s stilno umetnostjo.

Ze v tem poglavju čutimo izrazito gledanje in znanje stavbenika, ki more etnologu pojasniti in zlasti v risbi prikazati marsikaj, kar je le-temu teže dojemljivo. Tóth pa je tudi dober poznavalec mestnega, stilnega stavarstva ter estet, ki bistro opazuje zveze le-tega z ljudskim stavbarstvom. Tako je v tem poglavju prav oddelku o stavbarstvu posvetil domala 100 strani in podal v besedi ter podobi lep, živ pregled o estetskih prvinah v madžarskem ljudskem stavbarstvu. To obravnavanje sloni na stvarnih, večinoma datiranih primerih. Zdi se, da je avtor prav v tem delu podal največ lastnega dognanja.

Drugi del prikazuje na osnovi dosedanjih raziskovanj razvoj madžarskih hišnih oblik (>tipov<). K Bátkyjevim petim >tipom<, ki jih je bil ta določil v priročniku A magyarság néprajza I na osnovi ureditve kurišča, dodaja Tóth šteti tip, severovzhodno madžarsko ali gornjepotisko hišo.

Posebej nas mora zanimati poglavje >Zahodna madžarska osrednjepodnavska hiša s sobo s pečjo in (kuhinjsko) pečjo-ognjiščem< (str. 175—187), ki je enaka naši panonski, vzhodnoslovenski hiši. To so hiše v Dunántúlu — Predonavju, na ozemlju, ki je bilo nekoč delno naseljeno s Slovenci, v pokrajini Órség severno od Prekmurja in Göcsej na vzhodu od njega. Pisatelj je posvetil tudi hišam in drugim stavbam v tej pokrajini precej besedila in podob že v prejšnjih poglavjih, n. pr. str. 71—79, kjer obravnava lesena izrezljana pročelja (svisli) predvsem kot estetsko prvino, na str. 102—128, kjer prikazuje baročne in klasicistične prvine v hodnikih s stebri in okrašenih zidanih pročelijih.

Kakor naši avtorji v dosedanjih pregledih o slovenski hiši skoro dosledno ne poznajo teh sosednih madžarskih (in drugih) hiš, ko obravnavajo isto obliko in vzhodni Sloveniji, tako tudi Tóth ne postavlja v zvezi z madžarsko hišo na zahodu vprašanja o enotnem >hišnem območju< ali hišni pokrajini. Sicer navaja

M. Maučeca spis o prekmurskem preklitu in podstenju v ČZN 1939, toda porabil ga je le v stavku: »V zahodni madžarski hiši in v stavbarstvu sosednjega slovenskega ljudstva je nastala iz hišne veže (madž. pitvar iz slovan. pritvor, op. V. N.) v končnem razvoju predsoba« (str. 176). Ker je bila ta oblika hiše že večkrat opisana — saj ima prav Tóth zasluge za njeno natančnejše poznavanje — se avtor ne spušča v njeno celotno označitev, ampak le na osnovi primerov, ki jih sam pozna, poudarja nekatere njene sestavine, pri čemer je slikovno gradivo v ospredju.

Tudi v južni madžarski hiši v spodnjem Prekdonavju in v severnovzhodni v gornjem Potisju najdemo posebno v zunanosti lesenih hiš marsikako sorodno potezo za primerjavo z našo panonsko hišo.

V tretjem kratkem poglavju se pisatelj le dotika pogledov na »spremembe v stanovanjski kulturi«, na stilne prevzeme, na dušeslovne motive in zaključuje delo s strnjanim povzetkom o izročilih v madžarskem ljudskem stavbarstvu, ki nanje navezuje naloge raziskavanja in varstva spomenikov na tem področju. Delo v tako uspešni obliki ni le vzpodbuda tudi tujini, marveč učinkovito predstavlja madžarsko ljudsko stavbarstvo vobče.

Vilko Novak

Diószegi Vilmos. A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest 1958, str. 472.

Lepo število večjih predmetnih in manjših pokrajinskih monografij, ki so jih napisali v zadnjih letih madžarski etnologi, dokazuje zavidljivo višino in pohvalno prizadevanje njihove znanosti. Vsa ta dela segajo s svojimi vprašanji tudi preko domačih mej. Tako tudi delo V. Diószegija *Spomini šamanskega verovanja v madžarski ljudski omiki*, za katero se je pisatelj dolgo temeljito pripravil z več nadrobniimi razpravami, kar vidimo tudi iz seznama slovtva o predmetu na 13 straneh — pač dokaz, koliko so se Madžari od nekdaj ukvarjali z vprašanjem svojega ljudskega verovanja (poleg del pri drugih narodih o teh vprašanjih, seve), ki jih veže na njih prvotno domovino in etnične sorodnike. Vprašanje tega verovanja pa je tesno povezano tudi z vprašanjem njihovega izvora, ki so ga pričeli reševati konec 18. stoletja. Zato je vprašanje šamanizma, ki je bil verska oblika prvotnega madžarstva, bilo stalno v ospredju vsakršnega raziskovanja ljudske duhovne omike pri Madžarih.

Diószegi se je lotil tega pomembnega vprašanja tako s temeljitim poznavanjem verovanja sibirskih narodov, kakor tudi z uspešno metodo, s kritičnim razborom vsega dosedanjega gradiva in dognanja, končno pa je leta zbiral sam gradivo med ljudstvom, da je dognal njega današnje življenje. Zato mu je uspelo, da je podal tako živo, prepričljivo, z zemljevidi in slikami dopolnjeno delo, ki nas uvaja v posebnosti madžarske duhovne kulture vobče. V prvem krajšem delu (str. 15—168), obravnava v treh poglavjih izvolitev šamanskega kandidata, kako si pridobi le-ta svoje znanje in kako prevzame svoj poklic. V drugem delu pa obširno prikazuje šamansko opremo ter šamanovo delovanje.

Tudi s splošno etnološkega vidika je zanimivo in pomembno, da so Madžari ohranili tisoč let v docela različnem kulturnem okolju ostanke svojega prvotnega verovanja, ki jih vežejo z verovanjem sibirskih današnjih narodov. Knjiga — vsekakor zelo skromno — omogoča z ruskim in nemškim povzetkom tudi madžarsčine neveščim vpogled v ta tako svojevrstni svet in v razne oblike njegovih ostankov v današnji ljudski omiki, brez česar je neumljiv tudi svet madžarske ljudske poezije in pripovedništva.

Vilko Novak

Dömötör Sándor. Őrség. Budapest 1960, str. 169.

Založba Gondolat izdaja vrsto manjših, prijetno opremljenih monografij o raznih madžarskih pokrajinah, ki so — čeprav poljudno pisane — pomembne — za popularizacijo poznavanja ljudske omike. Pričujejoča knjižico bivšega rav-